

Totalitarizmi – vprašanja in izzivi, 1

TOTALITARIZMI NA SLOVENSKEM V 20. STOLETJU

Zbornik slovenskih prispevkov z javne tribune z naslovom
Zločini totalitarnih režimov, ki je potekala 8. aprila 2008 v prostorih
Evropske komisije v Bruslju

Študijski center za narodno spravo
Ljubljana, 2010

TOTALITARIZMI NA SLOVENSKEM V 20. STOLETJU
Zbornik slovenskih prispevkov z javne tribune z naslovom Zločini totalitarnih režimov, ki je potekala 8. aprila 2008 v prostorih Evropske komisije v Bruslju

Zbirka: Totalitarizmi – vprašanja in izzivi, 1

Uredil: dr. Damjan Hančič

Založil in izdal: Študijski center za narodno spravo, Ljubljana, 2010

Lektoriranje in prevajanje: Založba Sentenca, d. o. o.

Oblikovanje: Designpro, d. o. o.

Tisk: Tiskarna PRESENT, d. o. o.

Naklada: 500 izvodov

Recenzent: prof. dr. Stane Granda

Vse pravice pridržane. Nobenega dela te publikacije se ne sme reproducirati, shraniti v pomnilniških sistemih ali posredovati v kakršnikoli obliki brez predhodnega pisnega dovoljenja SCNR.

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

94(497.4)«19«(082)

TOTALITARIZMI na Slovenskem v 20. stoletju : zbornik slovenskih prispevkov z javne tribune z naslovom Zločini totalitarnih režimov, ki je potekala v Bruslju, v prostorih Evropske komisije 8. aprila 2008 / [uredil Damjan Hančič]. - Ljubljana : Študijski center za narodno spravo, 2010. - (Zbirka Totalitarizmi - vprašanja in izzivi ; 1)

iSSN 2232-2663.

ISBN 978-961-92574-6-3
1. Hančič, Damjan
254038016

KAZALO

UVOD

Marta Milena Keršič
Mednarodna konferenca »Zločini totalitarnih režimov« 7

Lovro Šturm
Predgovor h konferenci 14

I.
ZGODOVINA, ZNAČILNOSTI IN KLASIFIKACIJA TOTALITARNIH REŽIMOV

Jerca Vodušek Starič
Vzpostavitev komunističnega režima v Sloveniji in Jugoslaviji 19

Damjan Hančič, Renato Podbersič
Totalitarni režimi v Sloveniji v 20. stoletju 39

Mateja Čoh
Značilnosti pravosodja v Sloveniji med letoma 1945 in 1951 65

Tamara Griesser-Pečar
Rimskokatoliška cerkev pod tremi totalitarnimi režimi 82

Neža Strajnar
Dosledni boj proti veri 99

II.
TOTALITARNI ZLOČINI

Boris Mlakar
Nasilje nemškega nacizma nad Slovenci 115

Gorazd Bajc
Zločini fašističnega režima nad Slovenci 127

Mitja Ferenc
Zamolčana grobišča druge svetovne vojne v Sloveniji 142

Milko Mikola
Komunistična koncentracijska in delovna taborišča v Sloveniji 153

III.
TRANZICIJSKO SODSTVO

Jože Dežman
Procesi tranzicijske pravičnosti v Sloveniji 173

Ljubo Sirc
Totalitarne značilnosti sodstva v Republiki Sloveniji (1945–1990) – nespoštovanje pravne države 187

Pavel Jamnik
Policijsko preiskovanje in dokazovanje nezastarljivih kaznivih dejanj, storjenih po drugi svetovni vojni na območju Slovenije 203

IV.
SPOMINI, PRIZNAVANJE TOTALITARNE PRETEKLOSTI IN JAVNA ZAVEST O TOTALITARNI PRETEKLOSTI

Andreja Valič
Je modro govoriti o stvareh, ki bolijo? 217

Vladimir Prebilič
Je sprava v Sloveniji mogoča? 225

Uvod

Pred nami je zbornik, Totalitarizmi na Slovenskem v 20. stoletju, ki smo ga uvrstili v zbirko Totalitarizmi – vprašanja in izzivi, katerega »uvodna« številka je izšla lansko leto in je bila posvečena 20. letnici padca železne zavese v Evropi. Tokratni zbornik vsebuje slovenske prispevke z javne tribune z naslovom Zločini totalitarnih režimov, ki je potekala 8. aprila 2008 v Bruslju, v prostorih Evropske komisije in je bila organizirana v okviru slovenskega predsedstva Svetu Evropske unije. Na konferenci je takrat s prispevki sodelovalo 43 referentov, od tega 13 iz Slovenije.

Zbornik referatov s te javne tribune, ki je bil v angleškem jeziku izdan še istega leta z naslovom »Crimes committed by Totalitarian Regimes« in katerega urednik je bil prof. dr. Peter Jambrek, je zbral pregled evropskih totalitarizmov 20. stoletja na enem mestu. Sedaj pa smo se odločili 13 slovenskih prispevkov objaviti še v slovenskem izvirniku, pri čemer so avtorji ponekod članke dopolnili še s podatki, ki so bili odkriti in dognani v zadnjih dveh letih. Poleg teh člankov so v izdajo vključeni še trije dodatni članki, in sicer avtorjev Marte Milene Keršič, Neže Strajnar in dr. Vladimirja Prebiliča. Namen objave je, da se slovenski javnosti na enem mestu predstavi delovanje vseh treh totalitarnih sistemov, ki so v preteklem stoletju zaznamovali slovenski prostor in slovenskega človeka.

Zbornik obsega štiri poglavja: I. Zgodovina, značilnosti in klasifikacija totalitarnih režimov, II. Totalitarni zločini, III. Tranzicijsko sodstvo in IV. Spomini, priznavanje totalitarne preteklosti in javna zavest o totalitarni preteklosti.

V uvodu Marta Milena Keršič predstavi bruseljsko mednarodno konferenco Zločini totalitarnih režimov, sledi pa ji predgovor h konferenci, ki ga je imel tedanji predsedujoči svetu evropskih ministrov za pravosodje nekdanji slovenski minister za pravosodje prof. dr. Lovro Šturm.

V prvem poglavju je predstavljenih pet referatov: prof. dr. Jerca Vodušek Starič predstavlja ustvarjanje komunističnega sistema v Sloveniji in Jugoslaviji, dr. Damjan Hančič in Renato Podbersič predstavljata temeljne značilnosti vseh treh totalitarnih režimov v Sloveniji v 20. stoletju, dr. Mateja Čoh v članku predstavlja značilnosti pravosodja v Sloveniji med letoma 1945 in 1951, doc. dr. Tamara Griesser-Pečar Rimskokatoliško cerkev pod vsemi tremi totalitarnimi režimi, Neža Strajnar pa oriše preganjanje nekatoliških verskih skupnosti v Sloveniji v obdobju komunizma.

V drugem poglavju dr. Boris Mlakar podrobneje predstavi nasilje nemškega nacizma nad Slovenci, dr. Gorazd Bajc zločine fašističnega režima nad Slovenci, doc. dr Mitja Ferenc pa piše o zamolčanih grobiščih druge svetovne vojne v Sloveniji.

V tretjem poglavju Jože Dežman predstavi proces tranzicijske pravičnosti v Sloveniji, dr. Ljubo Sirc, edini še živeči udeleženec montiranega Nagodetovega procesa, na katerem je bil obsojen na smrt, na podlagi lastnih izkušenj predstavi totalitarne značilnosti sodstva v Republiki Sloveniji med letoma 1945 in 1990 ter nespoštovanje pravne države. Kriminalist Pavel Jamnik pa opiše policijsko preiskovanje in dokazovanje nezastarljivih kaznivih dejanj, storjenih po drugi svetovni vojni na območju Slovenije.

V zadnjem poglavju mag. Andreja Valič v članku Je modro govoriti o stvareh, ki bolijo? predstavlja potrebo in pomen soočanja s totalitarno preteklostjo, doc. dr. Vladimir Prebilič pa odgovarja na vprašanje, ali je sprava v Sloveniji sploh mogoča.

Upamo, da bo knjiga prispevala k boljšemu poznavanju totalitarne zgodovine 20. stoletja na Slovenskem.

Ljubljana, november 2010

dr. Damjan Hančič

Marta Milena Keršič*

MEDNARODNA KONFERENCA »ZLOČINI TOTALITARNIH REŽIMOV«

Bruselj, 8. aprila 2008, povzetek konference

Izvleček

V besedilu so predstavljeni povzetki posameznih poročevalcev, sodelujočih na javni tribuni z naslovom Zločini totalitarnih režimov, ki je potekala v Bruslju v prostorih Evropske komisije 8. aprila 2008. V prvi polovici tega leta je Slovenija predsedovala Evropskemu svetu. Konferenca je bila organizirana na pobudo Ministrstva za pravosodje RS in v njenem okviru delujočega Sektorja za popravo krivic ter v sodelovanju z Evropsko komisijo. Na posvetu je bilo predstavljenih veliko zanimivih prispevkov zgodovinarjev, pravnikov in drugih strokovnjakov iz različnih evropskih držav. Ministrstvo se je obvezalo, da jih bo objavilo v zborniku. Ta je izšel v angleškem jeziku ob zaključku predsedovanja Slovenije, v njem pa so poleg prispevkov sodelujočih na posvetu objavljeni še prispevki številnih drugih avtorjev, ki obravnavajo temo totalitarnih zločinov.

Abstract

THE INTERNATIONAL CONFERENCE »CRIMES COMMITTED BY TOTALITARIAN REGIMES«

The text introduces summaries of individual rapporteurs who participated in the public debate entitled »Crimes Committed by Totalitarian Regimes« that took place in Brussels in the premises of the European Commission on 8 April 2008. During the first half of that year, the Council of the European Union was presided over by Slovenia. The conference was organised on the initiative of the Ministry of Justice of the Republic of Slovenia and its Sector for Redressing of Injustices in collaboration with the European Commission. At the debate, a lot of interesting contributions of historians, lawyers and other experts from various European countries were introduced. The Ministry undertook to publish them in conference proceedings. These were published in English at the end of the Slovene presidency and include, in addition to the contributions of the participants of the debate, contributions of numerous other authors who deal with the topic of totalitarian crimes.

Uvod v konferenco

Dne 8. aprila 2008 je v organizaciji Republike Slovenije kot predsedujoče države Evropske unije in Evropske komisije v Bruslju potekala mednarodna konferenca pod naslovom

* Marta Milena Keršič, asistentka, Študijski center za narodno spravo, Tivolska 42, SI – 1000 Ljubljana, marta.kersic@scnr.si.

Zločini totalitarnih režimov. Konferenco sta najprej pozdravila podpredsednik Evropske komisije, komisar za pravosodje Jacques Barrot in državni sekretar na Ministrstvu za pravosodje Republike Slovenije Robert Marolt.

Jacques Barrot je v pozdravnem nagovoru poudaril, da so totalitarni režimi negacija dostojanstva vsakega človeka in da je treba zločine priznati, da bi se iz zgodovine lahko kaj naučili in se take stvari ne bi več zgodile. »Če ni priznanja zločinov, lahko to vodi samo k občutku krivice in podaljšuje sovraštvo,« je dejal in pojasnil, da je cilj razprave na konferenci bolje razumeti, kako članice upravljajo z dediščino totalitarnih režimov in kateri so načini, da se s tem soočajo. Vprašal se je, ali se stare članice v resnici zavedajo tragične zgodovine večine novih članic, in izpostavil nujnost sprave. Evropska unija bi morala biti zgled in upanje za vse države, ki želijo preseči boleče rane preteklosti; vsaka država mora najti svoj način za soočanje s preteklostjo, z ohranjanjem spomina. Pri tem je povedal, da Evropska unija ne more nadomestiti nacionalnih procesov spoznavanja totalitarnih režimov in procesov sprave, skozi katere mora iti vsaka država članica posebej. Lahko pa spodbuja izmenjavo dobrih praks in z različnimi oblikami druženja skrbi za boljše medsebojno spoznavanje držav članic EU. Vprašal se je tudi, kako razširjati resnico, da bi se takim dogodkom, kot jih povzročajo totalitarni in avtoritarni režimi, v prihodnosti izognili, in pa, kako vzdrževati spomine na te dogodke pri mlajši generaciji.

Robert Marolt je povedal, da je konferenca neke vrste začetek evropske javne razprave o genocidu, vojnih zločinih proti človeštvu in vojnih zločinih, ki so jih zagrešili totalitarni režimi. Pojasnil je, da je Svet Evropske unije za pravosodje in notranje zadeve aprila leta 2007 sprejel okvirni sklep o boju proti rasizmu in ksenofobiji ter tudi zavezo za nadaljnje delo in predvsem vpogled v totalitarne režime, katerih zločini so temeljili na razrednih ali političnih motivih. Konferenca naj bi pomenila začetek procesa za enotno obravnavo vseh totalitarnih režimov 20. stoletja. Marolt je poudaril vso zločinskost totalitarnih režimov, pri katerih je šlo za sistemsko grobo kršenje temeljnih človekovih pravic, zapisanih tudi v Konvenciji o varstvu človekovih pravic in temeljnih svoboščin. Izpostavil je Slovenijo, ki je kot edina država članica Evropske unije v 20. stoletju na svojem ozemlju izkusila vse tri totalitarne režime – fašizem, nacizem in komunizem. Medtem ko je Zahodna Evropa že med drugo svetovno vojno spoznala neperspektivnost fašističnega, ob njenem koncu pa še propad nacionalsocialističnega totalitarnega režima, pa se je v državah Vzhodne in Jugovzhodne Evrope prav takrat na oblast povzpel komunistični totalitarni sistem, ki se je tam ohranil vse do konca 80. let. Marolt je predstavil izkušnjo Slovenije. Zahodni del ozemlja današnje Slovenije se je od leta 1922 soočal s fašističnim totalitarnim režimom. Naslednji totalitarni sistem, ki je prizadel Slovence, je bil nacionalsocialistični totalitarni režim. Tretji in po svojem trajanju časovno najdaljši totalitarni sistem, ki se je izvajal na ozemlju Slovenije, pa je bil jugoslovanski komunistični totalitarni režim, ki si je po vojni utrdil svoj položaj v državi z revolucionarnim nasiljem, množičnimi zločini zoper človeštvo, s sistemskimi montiranimi procesi, z zlomom zasebnega gospodarstva, z zaplembami premoženja, delovnimi in koncentracijskimi taborišči ter s prepovedjo vsakršne opozicije. Prav je, da se Evropa zave nasilja in krivic, ki so jih v preteklem stoletju povzročili različni totalitarni sistemi. Zgodovino je treba sprejeti tako, kakršna je, brez olepševanja, saj se bomo samo tako enkrat za vselej naučili, da nobeno nasilje ne prinese medsebojnega spoštovanja in sožitja, ki sta potrebna za skupno sobivanje v miru in slogi. Marolt je poudaril, da je zato treba skozi vzgojno-izobraževalni sistem zlasti mlade, po medijih pa tudi širšo javnost, seznaniti s kršitvami človekovih, državljanskih in političnih pravic v

totalitarnih sistemih ter tako doseči, da se kaj takega ne bi nikoli več ponovilo. Zaključil je z latinskim pregovorom Historia lux veritatis esse debet (Zgodovina mora biti luč resnice), kar pa zahteva vztrajno iskanje in predvsem sprejetje te resnice, ne glede na spoznanje, kako je lahko kruta in neizprosna.

Tematsko je bila konferenca razdeljena na dva dela. Prvi je bil namenjen prepoznavanju totalitarnih zločinov, drugi pa je govoril o spravi in totalitarnih zločinih.

Prepoznavanje totalitarnih režimov

V dopoldanskem delu srečanja so se udeleženci in razpravljavci dotaknili teme, kako izboljšati in izpopolniti znanje o totalitarnih zločinih. Moderatorka **Sandra Kalniete**, evropska komisarka iz Litve, je spregovorila o položaju v Evropi ob koncu 2. svetovne vojne, ki je na eni strani predstavljal spravo med Nemčijo in Francijo, na drugi strani pa za večino držav Vzhodne in Srednje Evrope leto 1945 ni pomenilo osvoboditve, ampak le zamenjavo dveh totalitarizmov. Povedala je, da so tudi evropski politiki soodgovorni za brezbrižnost do obsodbe vseh totalitarnih režimov. Zlasti je ta zgodovina obremenjujoča za t. i. levičarske stranke, ki še danes ne priznavajo vseh zločinov enakovredno, prav tako pa je opozorila na nedoslednost mnogih t. i. desnih strank. Konferenca mora biti začetek postopka novega vrednotenja zgodovine po drugi svetovni vojni. Ustanovljen mora biti mednarodni inštitut za zbiranje pričevanj, muzej totalitarizmov, postaviti je treba spominsko obeležje in poskrbeti, da se bo iz evropskih skladov financiralo izobraževanje mlade generacije na to temo.

Emanuelis Zingeris, član litovskega parlamenta, je na primeru baltiških držav pokazal na potrebo, da se čim prej posvetimo žrtvam totalitarizmov in njihovim svojcem, ki so še živi, in posamezne države pozval na pripravo nacionalnih poročil o totalitarizmih, ki bi jih nato posamezni nacionalni parlamenti sprejeli in potrdili.

Zelo pozitivno je odmevala predstavitev slovenske zgodovinarke **mag. Andreje Valič**. S fotografskim gradivom in prikazanimi dokumenti je predstavila zgodbo dveh Slovencev, Ivane in Viktorja, ki sta po prvi svetovni vojni zbežala s Primorskega in sta bila kot zavedna Slovenca deležna preganjanja vseh treh totalitarizmov – fašizma, nacizma in komunizma. Slednji je Viktorja kot krščanskega intelektualca obsodil na smrt. Ob zaključku je Valičeva povedala, da je to zgodba njene družine. Vprašala se je, ali je pametno govoriti o tem, kar nas boli, o travmah, ki so jih morale žrtve preživljati. Predstavila je projekt, ki ga vodi s svojimi slušatelji na srednji šoli in na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani, kjer poučuje. Študentje zbirajo ustna pričevanja iz obdobja totalitarizmov ter na tej podlagi razvijajo kritični pristop do zgodovine in nevsiljivo spoznavajo različne plati takratnega obdobja. Poudarila je pomembno vlogo vzgojno-izobraževalnega procesa, v katerega moramo vključiti teme iz obdobja totalitarizmov in z njimi seznanjati mlado generacijo.

Sledila je razprava, v kateri so sodelujoči ugotavljali, da brez politične volje tudi dobri izobraževalni programi niso mogoči. V razpravi so podprli zamisli prejšnjih sogovornikov in hkrati opozorili na problem, da večina žrtev in njihovih svojcev umira, še vedno pa ni zagotovljenih dovolj programov, ki bi omogočili sistematično beleženje njihovih pričevanj. Spraševali so se, ali danes obstajajo evropske strukture za dosego teh ciljev, v nasprotnem primeru bo namreč treba iti mimo uradnih ustanov. Tu je bil predstavljen primer Polj-

ske, kjer imajo dobre izkušnje z nevladnimi ustanovami, ki opravljajo pomembne naloge s tega področja.

V sklopu teme Kako povečati zavest o totalitarnih zločinih je sodelovalo več razpravljavcev. Po uvodu moderatorja **Pierra Mairessa** je nadaljeval **Toomas Hiio**, član estonske komisije za raziskavo zločinov proti človečnosti, ki je ugotovil, da moramo razčistiti skupno evropsko preteklost, in poudaril specifičnost vzhodnoevropskih držav, kjer sta obstajala dva načina učenja zgodovine: 1. uradna zgodovina, zapisana v učbenikih, in 2. o preteklosti so govorili starši, sorodniki – ustno posredovanje. V zadnjih letih se stanje izboljšuje, vsekakor pa je treba pri učenju zgodovine jasno spregovoriti o storjenih zločinih. Predstavil je skupno deklaracijo Poljske in Estonije z dne 18. marca 2008, ki predlaga ustanovitev skupne evropske komisije s strokovnjaki, ki bi obsodili sisteme, ki so povzročili trpljenje ene četrtine evropskega prebivalstva. Evropska unija naj bi pripravila pravne podlage za delovanje take komisije.

Latvijski zgodovinar **Henrihs Strods** je na primeru polpretekle zgodovine Latvije opravil kratko primerjalno analizo med nacističnim in komunističnim nasiljem ter ugotovil, da je bil slednji mnogo brutalnejši in je za sabo pustil hujše posledice.

Predstavnica Evropske kulturne fundacije z Nizozemskega **Kathinka Dittrich van Weringh** je zastavila vprašanje, zakaj in zaradi koga je treba kritično zastaviti vprašanje o zločinih. V ospredje je postavila potrebo, da mora mlajša generacija rasti v dialogu s starejšo, za kar pa je treba vzpostaviti spravne elemente. Predstavila je številne predloge, med njimi postavitev spominskih obeležij, obeleženje dneva spomina, čezmejne zgodovinske raziskave, vključenost in prisotnost kulturno-umetniških elementov pri prikazu obdobij, ko so bile kršene temeljne človekove pravice in svoboščine (npr. predstavitev spominov pričevalcev z dokumentarnimi filmi), več podpore prevodom strokovno-znanstvenih in literarnih del na temo totalitarizmov iz manjših držav s finančno podporo Evropske unije, sistematičnejše izobraževanje prevajalcev, predstavitev dobrih praks med državami, likovne razstave, finančne podpore v obliki štipendij …

V razpravo se je vključil ruski zgodovinar **Mikhail Narinsky,** ki je povedal, da državljani Rusije sočustvujejo z žrtvami totalitarizmov, saj so dva od njih, stalinizem in nacizem, tudi sami občutili na svoji koži, da pa vloga vseh komunistov v zgodovini ni bila enaka in da protikomunizem lahko pripelje do nove delitve Evrope. Naslednji razpravljavec je govoril o treh tipih resnice: o forenzični, ki temelji na številkah, o narativni oziroma pripovedni, ki je resnica ljudi, ki pripovedujejo o tem, kar so doživeli, in o socialni, ki se vzpostavi po neki razpravi na javnem forumu. Resnica je edina pot za dosego sprave. Ta pot pa je dolga in večplastna.

Predlogi prisotnih so bili naslednji: pripraviti je treba vzvode v pravosodju, s katerimi bodo obsojeni zločinci ter odpreti arhive in vzpostaviti dobre sisteme za izobraževanje. Med temi so bile predlagane različne oblike šolskih tekmovanj, postavitve spletnih strani, namenjenih tudi mlajšim generacijam, postavitve muzejev, spomenikov, žrtvam pa je treba zagotoviti finančno podporo. V Varšavi deluje projekt z naslovom Let's talk about freedom, pri katerem sodeluje že 350 šol. Osnova projekta je preučevanje komunističnega režima na Poljskem. Učenci morajo v dveh semestrih: 1. izbrati temo, 2. najti pričo oz. žrtev totalitarizma, 3. opraviti intervju, 4. intervju zapisati v taki obliki, da bo dostopen

vsem zainteresiranim. Udeleženci so opozorili, da ni sprave brez priznanja in da bodo morale tudi stare države članice Evropske unije poskrbeti za prevetritev svoje zgodovine.

Sprava in totalitarni režimi

Popoldanski del srečanja je bil namenjen učenju in izmenjavi uspešnih praks. Začel in povezoval ga je **prof. dr. Peter Jambrek**, slovenski pravnik in sociolog ter član beneške komisije, to je pravnosvetovalnega telesa Sveta Evrope. Poudaril je, da sta bila fašizem in nacizem časovno krajša in obsojena na vojaški poraz in propad ob koncu vojne, da sta bili izvedeni defašizacija in denacifikacija, komunizem pa je živel 70 let, ni bil poražen v vojni, vzrok njegovega propada pa je bila v veliki meri neučinkovitost sistema.

Dr. Carlos Closa Montero iz Španije, zaposlen pri centru za politične in ustavne študije, tudi član beneške komisije, je špansko izkušnjo sprave predstavil kot uspešno. V Španiji je šlo za t. i. mehki totalitarizem (nacionalni katolicizem). V 80. letih 20. stoletja je prišlo do notranje pomiritve, ko se je pozicija dogovorila z opozicijo in izvedla neke vrste spravo. Ta se je kazala v splošni amnestiji za vse politične zločince, ne pa z revizijo preteklosti. Tedanja konservativna vlada je obsodila Francov režim, španski parlament je sprejel zakon o civilnih žrtvah vojne, ni pa govoril o pregonu zločincev.

Renata Uitz, pravnica z Madžarskega, je predstavila razvoj na Madžarskem, kjer nimajo jasnih datumov za slovo od totalitarizma, saj se je prejšnji režim preprosto počasi stopil. Šlo je za izpogajani odnos. Zločinci in žrtve so se usedli za skupno mizo in se srečali s preteklostjo tudi na podlagi pravnih določil, in sicer zakona, ki je govoril o zločinih preteklega sistema.

Litovska zgodovinarka **Dalia Kuodyte** je spregovorila o okupaciji Litve s strani Nemčije in Sovjetske zveze ter o posledicah, ki sta jih oba totalitarizma pustila za seboj. Poudarila je, da se trpljenja tretjine litovskega prebivalstva ne da in ne sme preprosto pozabiti, predvsem pa je treba vsaki stvari dati ime: okupacija naj bo okupacija, kolaboracija pa kolaboracija … Zahtevala je odprtje arhivov in dostop do njih.

Med nacionalnimi praksami je bil izpostavljen primer Poljske in njene zgodovine od leta 1939 do danes. Poljska je trpela tako pod nacizmom kot tudi stalinizmom, vendar so bili zločini slednjega pogosto hujši. Zatiranja z novimi žrtvami so se raztezala vse do 80. in 90. let prejšnjega stoletja. V sistem popolnega nadzora nad prebivalstvom je bil vključen ves državni aparat, vključno z novinarji in mediji. Posledice totalitarizma so vidne še danes.

Za območje Slovenije je totalitarne režime predstavil ugledni ekonomist in nekdanji politični zapornik **dr. Ljubo Sirc** iz centra za preučevanje komunističnih gospodarstev v Londonu. Spregovoril je o odgovornosti Tita za množične povojne poboje in na svojem primeru, kot obsojenec na smrtno kazen, pokazal, kakšno politiko je v Sloveniji izvajala komunistična partija.

Marianne Birthler, raziskovalka nemškega zveznega urada za raziskovanje nekdanje vzhodnonemške tajne službe STASI je spregovorila o spravi kot o odnosu, do katerega pridemo po koncu dolgega procesa, v katerem moramo iskati resnico. Vprašala se je, do kolikšne mere lahko dosežemo spravo med zločinci in trpečimi, ter odgovor iskala

na primeru Vzhodne Nemčije, kjer sta delovala dva totalitarna režima. Ugotavljala je, da večina pobud za spravo prihaja od spodaj navzgor, in ne s političnega vrha. Vprašala se je tudi, ali ima žrtev pravico vedeti ime zločinca, in na podlagi njihove prakse odgovorila pritrdilno. Pri njih se je namreč pokazalo, da ob odprtju arhivov ni prišlo do revanšizma. Do zdaj je okoli 1,6 milijona Nemcev želelo vpogledati v arhive. Arhivi na različne načine sodelujejo tudi pri izobraževanju mladih generacij, tako da npr. pripravljajo projekte za šole, v katerih uporabljajo arhivski material. Dosežki, do katerih prihajajo, so naslednji – zgodovina Nemške demokratične republike ni skrita, ampak se o njej razpravlja, žrtve so deležne povračila, namesto mitov in laži se govori o dejstvih. Poudarila je, da se mora Evropa spominjati svojih vstaj proti totalitarizmom, to mora biti del naše evropske dediščine, vseh držav članic Evropske unije.

O ruski zgodovini je spregovoril **Mikhail Narinsky**, ki je poudaril potrebo po obsodbi vseh zločinov totalitarnih režimov, ob spoštovanju norm mednarodnega prava, in potrebo po odstranitvi mitov, ki so jih v družbene formacije širili totalitarni režimi. Rusko vodstvo je obsodilo metode stalinizma, večletni teror in preganjanje ljudstva. V Rusiji so objavili že veliko dokumentov, ki govorijo o stalinizmu, ta tema pa je predstavljena tudi v vseh šolskih učbenikih. Ruski zgodovinarji kažejo veliko pripravljenost za delo in navezavo stikov z raziskovalci iz drugih držav.

Predstavljena je bila posebnost razvoja v Grčiji, kjer je ob koncu druge svetovne vojne prišlo do državljanske vojne. Njihova prva povojna vlada ni bila izvoljena, ampak sestavljena kot velika koalicija. Sledilo je obdobje vojaške hunte, po preobratu leta 1974 pa je nova demokratična oblast poskrbela za sojenje vojaški hunti. Kot zanimivost so povedali, da so v Grčiji zavestno uničili vse arhive iz obdobja diktature ter tako na nek specifični način prispevali k spravi. Res pa je, da zato danes nimajo virov, ki bi predstavljali uradno zgodovino.

Zadnji del srečanja se je nanašal na vprašanje, kako doseči spravo. Evropski komisar **Francisco Fonseca Morillo** iz Španije je poudaril, da morajo načini in metode, ki bodo vodili k spravi, temeljiti na spoštovanju osnovnih človekovih pravic.

Neodvisni strokovnjak iz Belgije **Guy De Vel** je povedal, da je Svet Evropske unije že od leta 1949 gradil na ruševinah totalitarnih režimov, in je predstavil priporočila ter resolucije Evropske unije, ki so bili sprejeti na to temo. Spremembe so začele nastajati po letu 1990, z vstopanjem novih držav članic iz Vzhodne in Srednje Evrope. Poudaril je zahtevo, da je treba več vlagati v izobraževanje sodnikov, tožilcev in kriminalistov ter da se je treba zavzeti za šolske programe, ki bodo mlade izobraževali v duhu sprave, in ne maščevanja. Spregovoril je o vlogi mednarodnih pravnih dokumentov. Zaključil je z besedami, da zgodovine ne smemo pozabiti, hkrati pa se moramo zavedati, da zgodovino ustvarjamo tudi sami.

Ana Filipa Vrdoljak, mednarodna pravna strokovnjakinja z evropske univerze v Firencah, je svojo predstavitev strnila v tri točke: 1. vprašanje amnestije, 2. dolžnosti držav ob hudih kršitvah (pravica do vedenja, resnice in povračila), 3. zagotovitev povračil oz. nadomestil za žrtve.

Ob zaključku je bilo sprejeto priporočilo, ki ga lahko povzamemo v naslednjih bistvenih točkah:

1. Oblikovati je treba skupni predlog obsodbe zločinov totalitarnih režimov, med drugim totalitarnega komunističnega režima. Treba je dvigniti mejo evropske zavesti o totalitarnih komunističnih zločinih, ki mora temeljiti na jasnem vedenju o storjenih zločinih.
2. Zagotoviti je treba kontinuiran proces proučevanja in analize totalitarnih zločinov, kar bo privedlo do globljega razumevanja posledic zločinov totalitarnih režimov in tudi preprečilo vrnitev totalitarnih oblik vladanja.
3. Pod okriljem EU je treba ustanoviti stalni vladni forum (konferenco), ki bo sprejemal vse pobude in predloge ter izvajal analize zločinov, storjenih pod komunizmom in pod drugimi totalitarnimi režimi v Evropi.
4. Ustanoviti je treba fundacijo, ki si bo prizadevala za dvig javne zavesti na evropski ravni, za razvijanje kulturnih in izobraževalnih projektov, ter podpreti razvoj mrež nacionalnih raziskovalnih ustanov, specializiranih za raziskovanje totalitarnih izkušenj, ter podpreti evropske in nacionalne raziskave in izobraževalne projekte.
5. Zajamčiti je treba oblikovanje mednarodnega pravnega sestava, ki bo zagotavljal prosti dostop do arhivov z informacijami o zločinih totalitarnih režimov.
6. Preučiti je treba možnost ustanovitve evropskega muzeja o totalitarnih režimih in v spomin žrtvam totalitarnih režimov, in sicer z namenom rehabilitacije žrtev teh zločinov.
7. 23. avgust (podpis pakta Molotov-Ribbentrop leta 1939) je treba imenovati za evropski dan spomina na žrtve vseh totalitarnih in avtoritarnih režimov.
8. Zagotoviti je treba enakovreden in nediskriminacijski pristop do žrtev vseh totalitarnih režimov.

Prof. dr. Lovro Šturm

PREDGOVOR TAKRATNEGA MINISTRA ZA PRAVOSODJE RS

Evropa stoji na pogorišču totalitarizmov. Današnje območje varnosti, svobode in pravice zajema države, ki so v 20. stoletju, stoletju ideologij, na svojih tleh doživele politične, narodnostne in ideološke delitve ter nasilje brez primere v dotedanji zgodovini.

Po prvi svetovni vojni, ki jo označujejo tudi kot prakatastrofo 20. stoletja, so v času, ki je bil usodno zaznamovan z gospodarsko krizo, na politični oder stopile diktature, zlasti v nekaterih srednje- in vzhodnoevropskih državah. Takrat sta nastopila fašistični in nacionalsocialistični totalitarni režim, že od oktobrske revolucije leta 1917 naprej pa je na skrajnem vzhodu Evrope zavladal komunistični totalitarizem. Po koncu druge svetovne vojne, v kateri sta fašizem in nacionalsocializem propadla, se je državah Vzhodne in Jugovzhodne Evrope na oblast povzpel komunistični totalitarizem, ki se je tam ohranil vse do konca 80. let.

Totalitarni režimi, s katerimi se je v preteklem stoletju soočila Evropa, so prišli in utrdili oblast ne samo na podlagi laži, temveč tudi množičnih umorov, dandanes bi rekli zločinov proti človeštvu. Vse to pa je povezovalo sistemsko grobo kršenje temeljnih človekovih pravic, zapisanih tudi v Konvenciji o varstvu človekovih pravic in temeljnih svoboščin, med katerimi je tudi pravica do življenja. Mnogim je bilo tako brez sodne obravnave odvzeto življenje ali pa so bili spoznani za krive na podlagi diskriminatornih zakonov, brez dokazane krivde ali pravičnega sojenja. Tisti, ki se niso strinjali s totalitarno oblastjo ter z njenimi zakoni, so bili deležni mučenja, nečloveškega ter ponižujočega ravnanja in tudi dolgoletnega prisilnega dela v delovnih in koncentracijskih taboriščih. Totalitarni režimi so tudi grobo posegli v svobodo izražanja, saj je bila ta omejena, nadzirana ter strogo kaznovana, če je pomenila kritiko sistema. Ena temeljnih značilnosti totalitarnega režima je tudi diskriminacija na podlagi spola, rase, barve kože, jezika, vere, narodnosti oz. socialnega izvora ali glede političnega prepričanja.

Pri naštetih pojavnih oblikah totalitarizma žal ne gre za goli opis iz učbenika politične filozofije ali pravne zgodovine. Gre za stvarnost, ki smo jo Evropejci, rojeni pred padcem berlinskega zidu, neposredno ali posredno občutili na svoji koži.
Vsaka država ima svojo izkušnjo 20. stoletja; nekatere totalitarnih režimov niso doživele, nekatere imajo izkušnjo z enim totalitarnim režimom, nekatere pa z dvema. Posebnost Slovenije je v tem, da je med državami članicami EU edina, ki je na svojem ozemlju izkusila vse tri evropske totalitarizme. Kot vemo, imajo mnoge evropske države za seboj težko izkušnjo 20. stoletja. Pogosto so si stale na nasprotnih bregovih, vendar pa je vsem skupno veliko število žrtev, ki so jih utrpele. Spoštovanje in splošna temeljna pravica do osebnega dostojanstva do vseh žrtev zahtevata, da ne pride do diskriminacije med njimi in da se vse obravnava enako. Pravica do osebnega dostojanstva je ena od redkih, če ne celo edina temeljna osebna svoboščina, ki ne usahne s smrtjo fizične osebe, temveč jo je treba spoštovati tudi po smrti.

Zbornik, ki je pred vami, vsebuje prispevke s konference o zločinih totalitarnih političnih sistemov, ki sta jo v aprilu 2008, v skladu s sprejetim okvirnim sklepom o boju proti rasizmu in ksenofobiji ter z izjavo Sveta EU o izvedbi javne evropske obravnave genocida, zločinov proti človeštvu in vojnih zločinov, ki so jih zagrešili totalitarni režimi, pripravila slovensko predsedstvo Sveta EU in Evropska komisija.

Evropejci se danes zavedamo, da nasilje in diskriminacija ne spadata v svobodno demokratično družbo. Samo ob kritičnem védenju o nasilju in krivicah, ki so jih v preteklem stoletju povzročili totalitarizmi na evropskih tleh, lahko razumemo sedanjost in upamo, da se prejšnje stoletje ne bo več ponovilo. Zgodovino je treba sprejeti tako, kakršna je, brez olepševanja. Samo tako se bomo enkrat za vselej naučili, da nobeno nasilje, ne na podlagi rase ali barve kože in ne na podlagi vere, političnega prepričanja ali nacionalne pripadnosti, ne prinese medsebojnega spoštovanja in sožitja, ki sta nujni za sobivanje v miru in slogi.

Zbornik pomeni pomeni spoznanje o potrebi po kontinuiranem obravnavanju perečih vprašanj, ki se jih loteva. S sprejetjem okvirnega sklepa o boju proti rasizmu in ksenofobiji se je tudi Evropska unija zavezala k transparentnemu in trajnemu procesu odkrivanja skupne evropske zgodovine.